

נתינת פשר לשמות במקרא ובמדרשים

איתן עמיר*

ראשי פרקים:

1. הקדמה
2. קריאת שמות על ידי הקב"ה
3. קריאת שמות על ידי האדם הראשון
4. "על כן קרא שמו" – הנימוקים לקריאת שם
5. סיכום ומסקנות

הקדמה

שפת הקודש בנויה ממילים ומשמות, וכל דבר, בעצם שמו וכינויו, אומר לנו את מהותו יותר מכל התיאורים שיבואו אחריו. עיון מהיר בחמשת חומשי התורה, ימחיש עד כמה התורה מייחסת חשיבות לשמות, הן בתיאור קריאת השמות ופירוט הסיבה לאותו שם, הן בציינה את שמותם של אנשים שמעבר להזכרת שמם לא הותירו לכאורה כל חותם, והן בשינוי שמם של אנשים ששמם הקודם לא התאים לאישיות או לתפקיד בו פעלו, אם בכלל ואם בשלב מסויים.

במאמר זה אדון בנושא מתן השמות במקרא וכן במדרש. בבואנו לחקור את נושא השמות, השאלה המרכזית שעומדת לפנינו היא: מהו השם? כלומר, מה מהותו, ומה תפקידו מעבר להקלת התקשורת בין בני אדם? האם שמו של אדם או מקום או חפץ מסויים, נבחר באקראיות, מתוך צורך מקרי כלשהו, או שמא ישנה יד מנחה הדואגת כי השם יגיע אל הדבר המתאים לו? כל השאלות הללו, ואחרות, יידונו במאמר זה, תוך כדי

* תושב בית אל, בוגר מחזור י"ז (תשמ"ח). מורה.

הקבלה בין המקרא למדרש – ובעיקר מדרש רבה¹ – ביחסם למהות השם, ולחשיבות שהם נותנים לעצם קריאת השם ומשמעותיו. אבקש לבחון האם המקרא והמדרש זהים ביחסם לקריאת השם ומשמעותיו, או שישנם הבדלים, ומהם הבדלים אלה.

קריאת שמות על ידי הקב"ה

א. קריאת שמות כחלק מבריאת העולם

הראשון שהעניק שמות הוא הקב"ה, שברא את העולם, ובעצם בריאתו קרא בשמות². כאשר הקב"ה ברא את העולם, הוא קרא לכל דבר בשם, ועל ידי כך למעשה קבע את מהותו והגדיר את תפקידו בעולם. לדוגמה: "ויקרא א-להים לאור יום ולחשך קרא לילה"³.

המקרא מציין את פעולת קריאת השם אך סותם לגבי משמעותו; לא כן המדרש, הוא מעלה בפנינו את משמעות השמות: "ויקרא א-להים לאור יום – אמר לו: יום יהא תחומך. ולחשך קרא לילה – אמר לו: לילה יהא תחומך"⁴. על ידי קריאה זו הקב"ה הגביל את תחומו של כל נברא. כאן הוגבל תחומו של האור ליום, ותחומו של החושך ללילה⁵. הגבלה זו נהפכה למעשה למהות, והגדרתו של האור הינה מעתה יום, ושל החושך לילה.

גם ביחס לבריאת השמים, אנו נתקלים באותה תופעה. בעוד המקרא מקצר וסותם: "ויקרא א-להים לרקיע שמים"⁶, המדרש מרחיב ביותר:

"ויקרא א-להים לרקיע שמים. רב אמר: **אש ומים... שמים** כתיב, שהן שמים מעשיה שלבריות, אם זכה הגידו שמים צדקו ואם לאו יגלו שמים עוונו. שמים – שהבריות **משתוממים** עליהן, לאמר: שלמה הן?! שלאש הן?! שלמים הן?! אתמהא... **סמים** – מה

¹ כל הפניה במאמר למדרש בראשית רבה, תהיה על פי מהדורת תיאודור-אלבק, אלא אם כן צוין במפורש אחרת.

² אם נשים לב, המונח "השם" (=ה) הוא אחת המילים המשמעותיות ביותר בלשונו של יהודי. הבורא בכבודו ובעצמו נושא שמות שמגדירים את דרך התגלותו בעולם; כלומר, שבעים ושניים שמותיו של הקב"ה, מלמדים על דרכים שונות של התגלות ה' בעולם.

³ בראשית א' ה'.

⁴ בראשית רבה ג' ד' ד"ה וירא א-להים, וכן בירושלמי ברכות פ"ח הלכה ו'.

⁵ כך מפרש גם הרמב"ן בבראשית א' ה', על פי מדרש זה.

⁶ בראשית א' ח'.

סמים הללו מהן ירוקין מהן אדומים מהן שחורים מהן לבנים כך שמים פעמים ירוקין...
 רבי יצחק אמר שא-מים טעון מים"⁷

שוב, המקרא מציין את פעולת קריאת השם אך סותם לגבי משמעותו, והמדרש ממלא את החסר ומביא מספר טעמים לקריאת שמו 'שמים'. וכך ביום השני, כאשר הקב"ה הבדיל בין הים ליבשה, המקרא רק מציין את קריאת השם, אך לא את הסיבה לכך: "ויקרא א-להים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים"⁸. לעומת זאת, המדרש נותן טעם לשם 'ארץ': "ויקרא א-להים ליבשה ארץ. למה ארץ? שרצתה לעשות רצונו"⁹

במקרים אלו, כפי שאנו רואים, המקרא אינו מציין את משמעות השם, ואף אינו מציין אם בכלל ישנה משמעות לשם - אך המדרש רואה צורך להראות כי כל שם מקושר למהות מקבל השם, ולפעמים אינו מסתפק בנימוק אחד, אלא מביא מספר נימוקים, ואינו רואה סתירה ביניהם, אלא שילוב והשלמה, כאשר השם יכול להורות על כמה מאפיינים שונים של מקבל השם"¹⁰.

ב. קריאת שמות לבני אדם

גם בשמות שהקב"ה העניק לבני אדם"¹¹, אנו יכולים לראות את הקישור למהויות ואולי אף ביתר שאת. ביחס ליצחק נאמר: "ויאמר א-להים אבל שרה אשתך ילדת לך בן וקראת את שמו יצחק..."¹². יצחק=צחוק"¹³. גם ביחס לישמעאל קיים מדרש שם. המלאך אומר

⁷ בראשית רבה ד' ח' ד"ה ויקרא א-להים. השווה חגיגה י"ב ע"א: "מאי שמים? אמר רבי יוסי בר חנינא: ששם מים. במתניתא תנא: אש ומים. מלמד שהביאן הקדוש ברוך הוא וטרפן זה בזה, ועשה מהן רקיע".

⁸ בראשית א' י'.

⁹ בראשית רבה ה' י' ד"ה ויקרא א-להים.

¹⁰ השערה זו מבוססת על ריבוי הנימוקים לשמות כפי שראינו ביחס לשם 'שמים', שהובאו ללא כל ניסיון לבטל או לדחות אחד את דעתו של השני.

¹¹ בבראשית רבה מ"ה י"א ד"ה 'ויאמר לה', צוינו ארבעה אנשים כאלה (שלשה - יצחק, שלמה ויאשיהו. בנוסף אליהם נמנה בנפרד גם ישמעאל). כך גורס גם מדרש בראשית זוטא ט"ז י"א, שלשה, אך מדרש הגדול ט"ז י"א גורס: "ששה נקראו שמותן עד שלא נולדו. ואלו הן: ישמעאל, יצחק, משה ושלמה, יאשיהו והמלך המשיח...". כך הנוסח גם בפרקי דרבי אליעזר פרק ל"ב. ובבראשית רבתי לר' משה הדרשן, נכתב: "ת"ר חמשה נקראו... ואלו הן יצחק, משה, שלמה, יאשיהו ומשיח... ויש אומרים אף ישמעאל באומות". ראה הערתו של אלבק שם בהקדמה, בנוגע לחילופים מסוג זה.

¹² בראשית י"ז י"ט.

¹³ מדרש הגדול י"ז י"ט: "לפי שעשו הדבר צחוק, באברהם כתיב: 'ויפל אברהם על פניו ויצחק', ובשרה כתיב: 'ותצחק שרה בקרבה'. אמר להן הקב"ה: עשיתם הדבר צחוק, חייכם שהוא שמו יצחק, וכן שרה אומרת צחק עשה לי א-להים".

להגר: "הנך הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל כי שמע ה' אל עניך"¹⁴. ישמעאל=שמע הא-ל.

לגבי שלמה נאמר בספר שמואל: "ותלד בן ויקרא את שמו שלמה וה' אהבו. וישלח ביד נתן הנביא ויקרא את שמו ידיה בעבור ה'"¹⁵. ידיה=ידיד ה'¹⁶. אך בעוד בספר שמואל משמע כי "ויקרא את שמו שלמה" מתייחס לדוד, ורק השם ידיה ניתן לו מאת ה', בספר דברי הימים מתגלה לנו כי גם השם שלמה היה מאת ה', ומשמעותו שלום, דבר שאכן אפיין את ימי מלכותו של שלמה: "הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה והנחותי לו מכל אויביו מסביב כי שלמה יהיה שמו ושלום ושקט אתן על ישראל בימיו"¹⁷.

נסכם את הדברים בעזרת דברי המדרש:

"אלו זכו הדורות היה הקב"ה קורא שמותם, כשם שקרא לאדם ולחיה, שנאמר: 'ויקרא את שמם אדם'. וכן אתה מוצא כשהיה הקב"ה רואה צדיק נולד, הוא בכבודו היה קורא שמו. קרא לאברהם: 'והיה שמך אברהם', וכן ליצחק: 'וקראת את שמו יצחק', וכן ליעקב: 'והיה שמך ישראל', וכן לשלמה: 'כי שלמה יהיה שמו', וכן ליאשיה: 'הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו'¹⁸, ואלו זכו הדורות, היה הקב"ה קורא שם לכל אחד ואחד, ומשמו היו יודעים את טיבו ואת מעשיו, וכן אתה מוצא במצרים: 'אלה משפחות לוי משפחת הלבני', על שם טיט ולבנים, 'משפחת השמע', ששמע הקב"ה את תפלתם, 'משפחת החברוני', שנתחברה להם שכניה. אמרו רבותינו כשהיה רבי מאיר רואה אדם, היה למד שמו – ומשמו היה יודע את מעשיו"¹⁹

המדרש בילקוט שמעוני מציין כי הייתה אפשרות לפיה השם הידוע לנו לא היה השם אותו מעניקים ההורים, אלא השם אותו העניק הבורא בכבודו ובעצמו. כלומר, היכרותנו

¹⁴ בראשית ט"ז י"א. ראה גם שם כ"א י"ז.

¹⁵ שמואל ב' י"ב כ"ד-כ"ה.

¹⁶ [הערת עורך: המילים 'ידיד' ו'דוד' אינן רחוקות זו מזו, ולכן מדרש השם (המוזכר גם בפירוש המצודות על דברי הימים) "וה' אהבו" – ידיה, אינו רחוק כל כך; ש"ג].

¹⁷ דברי הימים א' כ"ב ט', וראה בפירוש המצודות שם. הדבר מודגש לאור הסיבה שנותן הקב"ה לדוד מדוע לא יוכל דוד עצמו לבנות את בית המקדש (שם פסוק ה'): "כי דמים רבים שפכת".

¹⁸ אנו רואים שחלק מן השמות המוזכרים במדרש זה, הכתוב עצמו פירש מהי הסיבה והמשמעות לנתינת שם זה (שלמה, ידיה וישמעאל), ובחלק סתם ולא פירש (יצחק ויאשיהו).

¹⁹ ילקוט שמעוני ישעיהו רמז תמ"ט. ראה גם בראשית רבה מ"ב ה', ורות רבה ב' ה'. עיין גם יומא פ"ג ע"ב: "רבי מאיר הוה דייק בשמא", ובסיפור שם.

עם האדם הייתה דרך שמו, ועצם שמו של האדם היה אומר לנו, ובראש ובראשונה מהו אופיו, עתידו ותפקידו בעולם.

המדרש רואה בשם, אם כן, שיקוף של המהות הפנימית, וכלי שדרכו ניתן לדעת על טיבו ומעשיו של האדם. לכאורה הוא מעמיד יכולת זו אך ורק כאשר הקב"ה הוא הקורא השמות ("אילו זכו..."), ואינו מתייחס למצב המצוי בו השם ניתן ע"י בני אדם²⁰; אך למעשה המדרש מביא דוגמה מרבי מאיר, שמשמותיהם של בני אדם היה למד על טיבם, ושם אין מדובר על שמות שנתנו ע"י הקב"ה אלא על שמות שנתנו ע"י בני אדם. יוצא מכאן שגם אם נאמר שלרבי מאיר היתה ראייה גבוהה משאר בני האדם, עדיין יש משמעות בקריאת השם על ידי בני אדם, אלא שנסתרת מרוב בני האדם.

ניתן אם כן לחלק ולומר שהדעה המובאת במדרש זה, היא ששמות כל בני האדם רומזים על טיבם, אלא שאין הדבר גלוי לעין כל, ואילו שמות שהקב"ה קרא, נותנים השגה על מהותם של הנקראים באופן יותר ברור.

על פי האמור בחלק זה של המאמר, ניתן לומר כי המקרא בדרך כלל אינו מפרט את מהות השם הניתן ע"י הקב"ה, ולא מאפשר לנו לזהות אם על פי המקרא לכל שם יש משמעות המצביעה על נושא השם ועל מהותו. לעומתו, המדרשים נוטים מאד לשייך לשמות משמעות השופכת אור על טיבו או מעשיו של נושא השם, ובחלקם של המדרשים מופיעה הקביעה כי לכל שם הניתן ע"י הקב"ה או אדם, יש משמעות²¹.

קריאת שמות על ידי האדם הראשון

א. התיאור המקראי והקושיות

בספר בראשית נאמר: "ויצר ה' א-להים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו. ויקרא האדם שמות לכל הבהמה ולעוף השמים ולכל חית השדה"²². אם כן, האדם קורא שמות לחיות. והדבר טעון בירור, מדוע עד עתה בכל מעשה הבריאה הקב"ה קרא לברואיו בשמות, ואילו עכשיו הקב"ה מעניק לאדם את הזכות לקרא בשם, למרות שמדובר בבריאת העולם? כלומר, מדוע דווקא האדם קורא בשמות, ולא הבורא עצמו?

²⁰ במקרה כזה, ייתכן שאין שום משמעות לשם, או שישנה אך משמעותו הינה זניחה לעומת קריאת שם על ידי הקב"ה, דבר שמהווה אות וסימן נבואי על מהותו של האדם.

²¹ ואולי גם לשמות הניתנים על ידי בני אדם; אך על כך נדון להלן.

²² בראשית ב' י"ט-כ'.

במקרא אין תשובה לשאלה זו; המקרא כאילו אינו מתייחס לכך, אך הוא מותיר אותנו בתמיהה גדולה, כאשר מעבר לעובדה הסתמית כי האדם הוא שקרא שמות לכל, צויין כי הקב"ה בא "אל האדם לראות מה יקרא לו", ועוד כי "כל אשר יקרא לו... הוא שמו", כלומר גילוי של שמו ומהותו או שזהו שמו אשר יקרא לו מעתה, והקב"ה מסכים על ידו.

ב. התיאור המדרשי והמסקנות

אכן, המדרש אינו נשאר עם התמיהות העולות מן הכתוב, ועונה עליהן בדרכו:

"אמר ר' אחא: בשעה שבא הקב"ה לבראות את האדם הראשון, נמלך במלאכי השרת. אמר להם: 'נעשה אדם'. אמרו לו: 'אדם זה מה טיבו?'. אמר להן: 'חכמתו מרובה משלכם'. מה עשה הקב"ה? הביא לפניהם בהמה וחיה ועופות, אמר להן: 'זה, מה שמו?', ולא היו יודעין, 'וזה, מה שמו?', ולא היו יודעין. העבירם לפני אדם, אמר לו: 'זה, מה שמו?' – 'שור', 'וזה, מה שמו?' – 'גמל', 'וזה, מה שמו?' – 'חמור', 'וזה מה שמו?' – 'סוס'... אמר לו: 'ואת, מה שמך?'. אמר לו: 'אני נאה להיקראות אדם, שנבראתי מן האדמה'. – 'ואני, מה שמי?' אמר לו: 'לך נאה להיקראות ה', ואת הוא אדון לכל בריותיך"²³

כלומר, המדרש מעלה נקודה מעניינת: למלאכים לא הייתה החכמה המיוחדת שיש לאדם לראות את הערך של כל דבר, ולפי זה לקרוא לו בשם. המדרש בבראשית רבה לא פירט מהי אותה חכמה, אך מדרש הגדול הוסיף עוד פרט בענין: "העבירן כולן לפני לקרות להן שמות, וקרא לכל אחד ואחד מהן שם לפי מה שהוא ולפי מה שהסתכל בהן וידע סוד כולן, ואותן השמות עומדין לדורות"²⁴. כלומר, קריאת השמות היא מדרגה עליונה שמורה על השכל והחכמה ("בצלם א-להים"), שניתנו על ידי הקב"ה לאדם, ובמדרגה זו זכה לקרוא בשמות²⁵.

אם כן, על פי המדרשים שדנים בנתינת שם על ידי אדם הראשון, אנו רואים שאין הדבר מבטא תווית זיהוי בלבד הניתנת באופן שרירותי כדי לבטא אדנות ושליטה. קריאת שם תלויה בהכרת טבעם של נושאי השמות, והשם שניתן נושא חותם של סמליות

²³ בראשית רבה י"ז י"ט ד"ה ויצר ה'.

²⁴ מדרש הגדול ב' י"ט.

²⁵ על פי המהר"ל, תפארת ישראל פרק ל"ג (עמ' צ"ו במהדורה הנפוצה).

והערכה ושל חיבור בין הנותן למקבל, כך רוצה הקב"ה שעולמו יתנהג: האדם אינו שליט רודן, אלא מנהיג שיכול להביא להרמוניה, אחדות ושלמות בין הברואים.²⁶

על פי האמור במדרשים הללו, מובן מדוע הקב"ה פונה אל האדם שיקרא שמות לכל חי, ומדוע הקב"ה מסכים על ידו ומקבל שמות אלו. שהלא הקב"ה בראו ונתן בו את החכמה והיכולת לקרוא בשמות, וזהו חלק מיעודו של האדם, להיות מנהיג לעולם.

“על כן קרא שמו” – הניחוקים לקריאת שם

כפי שראינו עד כה, קריאת שם במקרא אינה מלווה בדרך כלל בהסבר לסיבה שבקריאת השם. הדבר שונה ובולט במיוחד בקריאת השמות לבניו של יעקב אבינו. בלידתם של השבטים מפרט הכתוב ברוב המקרים את נימוקן של האימהות, לאה ורחל²⁷, ואת הטעם שבקביעת שמו של כל בן²⁸. עתה נתבונן במספר שמות מבני יעקב²⁹, ובנימוקים השונים לשמות אלה, על פי המקרא ועל פי המדרש.

א. ראובן

“ותהר לאה ותלד בן ותקרא שמו ראובן, כי אמרה כי ראה ה' בעניי כי עתה יאהבני אישי”³⁰. פשט הכתוב – הטעם המוזכר, כי ראה ה' בעניי, אך לא ברור לגמרי הקשר בין השם לטעם, ובהמשך נדון בכך.

בראשית רבה אומר המדרש: “אמר רבי יוסי בר חנינה: ...שמותיהן נאים ומעשיהן נאים – אלו השבטים. ראובן – ראו בן הבנים”³¹. משמעות השם הינה כפי המופיע בפסוק: “ראו-בן”, מבלי להתייחס לקשר בין השם לבין הטעם המובא בפסוק “כי ראה ה' בעניי”. ניכר בעליל כי המדרש אינו מסתפק בקשר בין השם לבין הטעם המובא במקרא, ומנסה ליישבו באופן פשוט.

²⁶ ההבדל העיקרי בין שתי גישות אלו הוא לגבי היחס בין אדם לאשה (“ויקרא האדם שם אשתו חוה” – בראשית ג' כ') אם קריאת השם מבטאת יחס של בעלות או יחס של קרבה.

²⁷ השפחות אינן במעמד (חברתי או רוחני) המזכה אותן לקרוא שמות לילדיהן.

²⁸ דרך זו של פירוט הנימוק לקריאת השמות במקרא, מצאנו גם בבני יוסף ובבני משה.

²⁹ המדרש באותה הפרשה (בראשית רבה ע"ב), מרחיב גם בענין שמות שאר האחים, אך אנו נקצר ולא נביא את כולם.

³⁰ בראשית כט לב.

³¹ בראשית רבה ע"א ל"ה ד"ה ותהר לאה.

בפרקי דרבי אליעזר, מובא הדרוש הבא: "רבי לוי אומר: ראה הקב"ה בצרתה של לאה ונתן לה הריון בטן ניחומין לנפשה וילדה איש טוב תואר וחכם, ואמרה: ראו בן שנתן לה הקב"ה, שנאמר: 'ותהר לאה ותלד בן ותקרא שמו ראובן'³². מדרש זה אמנם ממשיך את דרכו של מדרש רבה, ראובן = ראו-בן, אך הוסיף בתחילה את הטעם המובא בפסוק, ראה ה' בעניי = "ראה הקב"ה בצרתה של לאה ונתן לה הריון בטן ניחומין לנפשה". המדרש ראה צורך להביא את הטעם המובא בפסוק, אם כי גם הוא לא חיבר בין השם לטעם זה, אלא הוסיף טעם אחר.

לפי שני המדרשים הללו, השם ראובן לא מתייחס כלל לרך הנולד ולחיו, אלא ללאה בלבד, האומרת: 'ראו, יש לי בן'. אמנם, פרקי דרבי אליעזר מזכיר בפירוש את הטעם המובא בפסוק עצמו: ראה ה' בשפלותי ונתן לי בן (שהוא ניחומים לנפשי ושכר לקלוני) כדי להגדיל ערכי בעיני בעלי, אך אינו מקשר בין השם "ראובן", לטעם המובא בפסוק "כי ראה ה' בעניי"³³.

אם נאמר שלאה מכריזה ראו יש לי בן, ומה שאמרה "כי ראה ה' בעניי כי עתה יאהבני אישי"³⁴, אינו טעם לשם, אלא המשך התפעלותה מפרי בטנה, סיבתו ('ראה ה' בעניי'), והשלכותיו ('עתה יאהבני אישי'), אולי לא יהיה צורך לקשר את השם ראובן עם ההמשך, כי כבר אינו מוחזק כטעם, אך תירוץ זה נראה דחוק למדי. ניתן אולי לומר שראובן הינו תמצית המילים "ראה ה' בעניי", אע"פ שיש פה משחק מילים, הרי שזהו הרעיון הקרוב ביותר לפשט, שהשם ראובן נובע מן המילים הללו, ובן הינו קיצור של בעניי³⁵.

במדרש הגדול מובא המדרש הזה: "ותהר לאה ותלד בן, ותקרא שמו ראובן. מאי ראובן? ראו בן בין הבנים, לא אריך ולא גוץ, לא חיור ולא אוכם"³⁶. ובתלמוד הובא טעם אחר לשמו של ראובן:

³² פרקי דרבי אליעזר פרק ל"ה ד"ה בלכתך לא יצר.

³³ בראשית כ"ט ל"ב.

³⁴ שם.

³⁵ בהרבה מדרשות הנוטריקון הנקוטות למדרשי השמות הפרטיים עולה משחק מילים דרשני הרחוק מפשטו של השם, שכן המאפיין העיקרי של הנוטריקון, שאינו משאיר דבר מהמשמעות המקורית ולא מצורתו הדקדוקית של השם הנדרש, על דרך זו נתפרש השם 'אברהם' כבר במקרא, המתבאר כ"אב המון גויים" (בראשית י"ז ה').

³⁶ מדרש הגדול כ"ט ל"ב. וכן גם במדרש בראשית זוטא שם. השווה ברכות ל"א ע"ב: "אמרה חנה לפני הקב"ה: '...ונתתה לאמתך זרע אנשים... לא ארוך ולא גוץ, לא קטן ולא אלם, ולא צחור ולא גיחור, ולא חכם ולא טיפש'."

"ראובן – אמר רבי אלעזר: אמרה לאה: ראו מה בין בני לבן חמי; דאילו בן חמי, אף על גב דמדעתיה זבניה לבכירותיה, דכתיב: 'וימכר את בכרתו ליעקב' (בראשית כ"ה ל"ג), חזו מה כתיב ביה: 'וישטם עשו את יעקב' (שם כ"ז מ"א), וכתיב: 'ויאמר הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים וגו'". ואילו בני, אף על גב דעל כרחיה שקליה יוסף לבכירותיה מניה, דכתיב: 'ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף' (דברי הימים א' ה' ב'), אפילו הכי לא אקנא ביה, דכתיב: 'וישמע ראובן ויצלהו מידם' (בראשית ל"ז כ"א)"³⁷

לפי מדרש זה, יש קשר בין השם ראובן לבין מעשיו של הילד, נושא השם, אולם אין משמעות השם כפי הפשט המופיע בפסוק, אף על פי שהוא מסתמך על אותן המילים – ראו בן (הפשט – ראו בן יש לי, ובתלמוד – ראו בני שאינו כעשיו).

נסכם את המשמעויות של השם ראובן:

- על שם שחס עלי ה', שראה ה' בעניי (מקרא).
- על שם לידתו, שכאילו אמרה ראו נולד לי בן (מדרש ב"ר ופרקי דר"א).
- על שם רצונה של לאה שלא יהיה בולט (מדרש הגדול).
- על שם גדלות הנפש שגילה במכירת יוסף, ראו מה בין בני ל... (גמרא).

אנו רואים כי המדרש אינו מסתפק בטעם המובא במקרא עצמו, ומעלה טעם אחר התואם את השם, אף על פי שאינו מתיישב כלל עם פשט הכתוב המתאר את הטעם לשם.

ב. שמעון

"ותהר עוד ותלד בן ותאמר כי שמע ה' כי שנואה אנכי ויתן לי גם את זה ותקרא שמו שמעון"³⁸. שמעון – פשט הכתוב – שמע ה' ונענה לי (שמעון=שמעני – שמע אותי). הרד"ק שם אומר: "שמע לתפילתי ותחינתי" – כלומר השם שמעון הוא זכרון לקבלת תפילתי.

המדרש מסביר: "שמותיהן נאים ומעשיהם נאים – אלו השבטים... שמעון שומע בקול אביו שבשמים"³⁹. אין זה פשט הפסוק, ואף כמאפיין של שמעון, הרעיון הזה אינו חלק⁴⁰. ועוד מביא המדרש שם, רעיון הפוך למדרש האחרון: "ותהר עוד ותלד בן ותאמר כי שמע ה' כי שנואה אנכי ויתן לי גם את זה ותקרא שמו שמעון, זה עתיד להעמיד שונא. ומי

³⁷ ברכות ז' ע"ב.

³⁸ בראשית כ"ט ל"ג.

³⁹ בראשית רבה ע"א לב ד"ה ותהר לאה.

⁴⁰ אולי בתיקונו ללמד תורה ולהפיצה, יש שייכות לכך.

מרפא מכתו? 'גם את זה' – פינחס שעומד מלוי⁴¹. החיבור שמנסה המדרש לחבר בין שמעון לשונא, קשה, ואינו תואם למילים, אלא בדוחק גדול, ובכל אופן מנסה המדרש להעבירו, על מנת לדרוש את ענין זמרי בן סלוא מפסוק זה⁴².

מדרש הגדול מביא טעם נוסף לשם, המקשר בין שמעון לחטאו של זמרי, אך פותר אותנו מן הצורך לקשר בין המילה שונא לשמעון: "מאי שמעון? שם עוון. שצפת ברוח הקודש שעתיד לצאת ממנו זמרי שעשה אותו מעשה"⁴³.

נסכם את המשמעויות של השם שמעון:

- על שם שחס עלי ה', ששמעני ונענה לתחינתי (מקרא).
- על שם מעשיו הטובים, ששומע בקול ה' (מדרש ב"ר).
- על שם עתידו, כאדם פרטי וכשבט, שמביא שונאה ושרצוף בעוונות (שם).
- שהמיט עוון על עם ישראל במעשה זמרי (מדרש הגדול).

אנו רואים שוב כי המדרש אינו מסתפק בטעם המובא במקרא עצמו אף על פי שהוא תואם את השם, אלא מביא טעמים אחרים שאינם מתיישבים כלל עם פשט הכתוב, אלא משתלבים יפה במסרים אותם מנחיל לנו המדרש בדבריו.

ג. לוי

"ותהר עוד ותלד בן ותאמר עתה הפעם ילוה אישי אלי כי ילדתי לו שלשה בנים על כן קרא שמו לוי"⁴⁴. פשט הכתוב – "ילוה אלי אישי", כפשוטו, לידת הבן השלישי ברציפות, תביא לקרבה רגשית מצד יעקב אלי. החזקוני מפרש: "עד עכשיו הייתי מנהלת שני בני בשתי ידי, ועכשיו שנולד לו בן שלישי יצטרך אישי לסייע לי לנהלם"⁴⁵.

⁴¹ בראשית רבה עא לג ד"ה ותהר עוד.

⁴² יתכן כי המדרש אינו מתכוון כלל לחבר בין השם 'שמעון' ל'שונא', אלא ממשיך דרשתו שזה עתיד להעמיד שונא ללא קשר לשמו כלל אלא מעין תפילה שלמרות מה שראתה ברוח הקודש, ישמע לקול אביו שבשמים. ראה גם בראשית זוטא כט לג ד"ה גם את זה.

⁴³ מדרש הגדול כט לג.

⁴⁴ בראשית כ"ט ל"ד.

⁴⁵ החזקוני שם. אציין כי מאוד נוגע ללב מצבה של לאה, שחווה חסך רגשי כל כך עמוק מיחסו של יעקב כלפיה, או ליתר דיוק, מחוסר יחסו, כפי שהיא מבטאת זאת בקריאת השמות מתוך תקווה לשינוי: 'עניי, שונאה', 'הפעם ילוה', וכן מהתיאורים העולים מדברי הפרשנים.

טעם נוסף מובא במדרש: "ותהר עוד ותלד... עתה הפעם ילוה אישי... ר' יודן אמר: לויתי, זה עתיד ללות את הבנים לאביהם שבשמים"⁴⁶. כלומר, שיהיו הלווים מלוים בניהם לעבודת ה'⁴⁷.

בדברי הרשב"ם אנו מוצאים שהוא מדייק דיוק מיותר לכאורה, ואומר שיעקב קרא לו בשם: "על כן קרא שמו לוי – יש לומר שיעקב קרא לו שם"⁴⁸. להלן נראה שישנן דעות שאינן כך. רש"י העלה טעם אחר: "קרא שמו לוי, בכולן כתיב: 'ותקרא', וזה כתב בו: 'קרא', ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה ששלח הקב"ה גבריא ויהיאו לפניו וקרא לו שם זה, ונתן לו כ"ד מתנות כהונה, ועל שם שליוהו במתנות, קראו לוי"⁴⁹. רש"י בחר להביא את דברי המדרש, הסומך את השם לפרט שולי, הרחוק כל כך מן הפשט כדי להימנע מן האפשרות שיעקב קרא בשם לבנו.

שני מדרשים מחזקים את הדעה שהקב"ה הוא שנתן לו את שמו: בראשית רבתי ומדרש הגדול. "על כן קרא שמו לוי – הקב"ה קרא שמו 'לוי', לפי שהיה בן ביתו"⁵⁰, וכן: "על כן קרא שמו לוי – שראת שעתיד לצאת ממנו בנים שמלוין את ישראל לאביהן שבשמים, והן משה ואהרן. בכולהו כתיב 'ותקרא', בלוי – 'על כן קרא שמו לוי'. מלמד שהכריזו עליו מלמעלה: 'לוי שמו', שלוה והלוה את המלך"⁵¹.

נסכם את המשמעויות של השם לוי:

- על שם תקוותה להכרה וקרבה מצד יעקב, "ילוה אלי אישי", כפשוטו (מקרא וחזקוני).
- על שם שיהיו הלווים מלוים בניהם לעבודת ה' (מדרש ב"ר).
- על שם המעשה המובא במדרש, שלוהו ה' במתנות (מדרש דברים רבה ע"פ רש"י).

⁴⁶ בראשית רבה ע"א ל"ד ד"ה ותהר עוד. בילקוט שמעוני (פרשת ויצא רמז קכ"ו) מובא המדרש בשם רבי יוסי בר חנינא.

⁴⁷ השווה שמואל א' א' י"א: "ונתתיו לה' כל ימי חייו", כשהמדובר בשמואל שהיה לוי (דברי הימים א' ו' י"ט).

⁴⁸ רשב"ם לבראשית כ"ט ל"ד. ראה גם את דברי הרד"ק שם: "ואפשר גם כן שראה בנבואה כי בניו יהיו עבדי ה' ומורי התורה ויהיו נלוים אל ה'... ומה שמחזק זה הענין, שלא קרא יעקב שם לאחד מבניו אלא לזה (ובנימין היה טעם אחר...)". יתכן לומר כי יעקב הסכים עם תחינתה של לאה, וכאילו הכריז על כך בקריאתו בשם זה לבנו, ויחסו ללאה משתנה, ואכן בלידת יהודה כבר לא נשמעת זעקתה של לאה להכרה מצד יעקב, אלא הודאה לה' על מצבה הטוב.

⁴⁹ רש"י לבראשית כ"ט ל"ד. יצוין שאיננו מכירים את המדרש שמביא רש"י, ואינו נמצא בדברים רבה שלפנינו. עיין תורה שלמה לרמ"מ כשר, עמ' ק"ג, וראה מבוא לדברים רבה לר"ש ליברמן, עמ' 20.

⁵⁰ בראשית רבתי כ"ט ל"ד.

⁵¹ מדרש הגדול כ"ט ל"ד.

- שהוא בן לויא לה', בן בית אצלו (בראשית רבתי).
- שהן מלוין את ישראל לה' (מדרש הגדול).

ד. יהודה

"ותהר עוד ותלד בן ותאמר: הפעם אודה את ה' על כן קראה שמו יהודה ותעמד מלדת"⁵². פשט הכתוב – לאה קוראת לבן יהודה, לאות הודיה לה', על כל הטוב אשר גמל עימה.

במדרש, מובא הרעיון הבא: "לפי שהיו אמהות סבורות שזו מעמדת שלשה וזו שלשה וזו שלשה וזו שלשה, כיון שילדה בן רביעי אמרה הפעם אודה את ה'"⁵³. רש"י מסכם: "הפעם אודה – שנטלתי יותר מחלקי מעתה יש לי להודות"⁵⁴.

בברכות יעקב לבניו, אומר יעקב ליהודה: "יהודה אתה יודוך אחיך ידך בערף איביך ישתחוו לך בני איביך... לא יסור שבט מיהודה..."⁵⁵. הכתוב מקשר בין השם יהודה לעתידו, שכל אחיו יודו לו ויכירו במלכותו עליהם.

המדרש הבא סומך את השם 'יהודה – יודוך אחיך', למספר רעיונות אותם הם רוצים להעביר לנו: "...התחיל קורא יהודה אתה יודוך אחיך, אתה הודיתה במעשה תמר יודוך אחיך להיות עליהם מלך..."⁵⁶. המדרש טוען כי לאה רצתה להודות לה' עוד לפני שנולד יהודה, אלא שראתה ברוח הקדש כי קודמיו אינם ראויים כ"כ, וכשראתה במידותיו הטובות של יהודה, שמודה בטעותו, הודתה לה', וקראה לו כך, יהודה – מלשון הודיה לה', ובזכות אותן המידות יזכה למלוכה.

נסכם את המשמעויות של השם יהודה:

- לאות הודיה לה', על כל הטוב אשר גמל עימה (מקרא ומדרש ב"ר).
- מכיל בתוכו גם את תכונתו של יהודה – שאינו מחזיק בטעותו אלא מודה באמת (מדרש ב"ר ותנחומא).

⁵² בראשית כ"ט ל"ה.

⁵³ בראשית רבה ע"א ל"ה ד"ה ותהר עוד.

⁵⁴ רש"י לבראשית כ"ט ל"ה.

⁵⁵ בראשית מ"ט ח'.

⁵⁶ מדרש תנחומא פרשת ויחי ד"ה "ילמדנו רבנו, העובר...", וכן בבראשית רבה וילנא פרשה צ"ט ח' ד"ה הרי שמעון.

- מכיל גם רמז למלכותו – יודוך אחיך וכירו במלכותך עליהם (שם).

בשם יהודה, מפרשים המדרשים כמו הטעם המובא בפסוק, אך מוסיף עליו עוד נדבכים, הנשענים על העתיד, בעוד שהמקרא נצמד להווה.

ה. בנימין

”ויהי בצאת נפשה כי מתה ותקרא שמו בן אוני ואביו קרא לו בנימין”⁵⁷.

מקרה יוצא דופן במקרא הוא קביעת שמו של בנימין. במקרה זה האם – רחל קוראת לו בשם (כפי שנהגו האימהות בכל הבנים האחרים) ‘בן-אוני’. אלא שאז מתערב האב, יעקב, ומשנה את שם בנו ל’בנימין’. כאן אין במקרא הסבר לאף אחד משני השמות הללו, ואנו נזקקים למדרש שיאיר את עינינו.

מדוע קוראת רחל לבנה זה בן-אוני? ומהי הסיבה שיעקב חולק על האהובה שבנשותיו ומשנה את השם לבנימין? מדרש בראשית רבה, מוצא חשיבות לבאר את משמעות השם ועונה על שאלה זו כך:

”ויהי בצאת נפשה ותקרא שמו בן אוני – ‘בר צערי’ בלשון ארמי. ‘ואביו קרא לו בנימין’ – בלשון הקודש... רבי ינאי ור’ יונתן הוו יתבין. אתא ההוא מינא שאילנהו: ‘מאי דכתיב: ‘בלכתך היום מעמדי וגו’ (שמואל א’ י’ ב’), והלא צלצח בגבול בנימין וקבורת רחל בגבול יהודה דכתיב: ‘ותקבר בדרך אפרתה’ (בראשית ל”ה י”ט) וכתביב: ‘בית לחם אפרתה’ (מיכה ה’ א’)? א”ר ינאי אסוף חרפתי, א”ל [רבי יונתן]: הכי אמר: ‘בלכתך היום מעמדי עם קבורת רחל ומצאת שני אנשים בגבול בנימין בצלצח’, ואית דאמרי: ‘בלכתך היום מעמדי בגבול בנימין בצלצח, ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל’ והאי דווקא, וכך אתה למד שבגבול בנימין הוו, וכתביב: ‘ויעבור בארץ ימיני ולא מצאו. המה באו בארץ צוף’ (שמואל א’ ט’ ד-ה’), וכתביב: ‘והנה נא איש א-להים בעיר הזאת (שם פסוק ר’)”⁵⁸

המדרש המובא כאן מפרש את השם ‘בן אוני’ – בן צערי⁵⁹, ואומרים כי יעקב שינה ללשון הקודש ל’בנימין’, אך מהי משמעות השם בנימין בלשון הקודש (שהרי לא נראה שבנימין

⁵⁷ בראשית ל”ה י”ח.

⁵⁸ בראשית רבה וילנא פ”ב ט’ ד”ה ויהי בצאת.

⁵⁹ המילה ‘אוני’ הינה מילה עברית (ראה ברמב”ן במקום) שכפי הנראה לא היתה מוכרת כל כך, והמדרש תרגמה לארמית, שהיתה מוכרת. גם בתרגום השבעים ליוונית מתרגם ‘בן כאבי’, כפי שפירש המדרש.

משמעותו צער)? מהמשכו של המדרש, ניתן להסיק כי יעקב קרא לו בנימין משום שהיו בגבול ארץ בנימין.

לכאורה, קשה הדבר, שהרי עדיין לא נתנו שמות לנחלות, אלא בכיבוש הארץ, וע"פ שמות השבטים. משמע שעדיין לא נקראה ארץ זו בנימין. לכן נזדקק לפירושו של רש"י, שעונה למעשה על קושיה זו. רש"י מפרש: "בן אוני – בן צערי"⁶⁰, אך בפירושו של השם בנימין מתקשה רש"י ואומר: "נראה בעיני לפי שהוא לבדו נולד בארץ כנען שהוא בנגב כשאדם בא מארם נהריים..." כלומר: ימין=דרום, ורש"י מוסיף פירוש על פירושו זה: "בנימין – בן ימין, לשון 'צפון וימין אתה בראתם' (תהילים פ"ט י"ג), לפיכך הוא מלא". כלומר, נקרא שמו בנימין כי נולד בימין – בדרום⁶¹.

המדרש מסביר:

"בן אוני כתרגומו: בר דווי, כלומר בר צערי ואבלי, וקראה אותו כן מעין המאורע"⁶². 'קרא לו בנימין' – לפי שנולד בארץ ישראל... ד"א לפי שהימין יותר חביבה על האדם מן השמאל, כך הקטן שבבנים חביב על האדם ולפיכך קראו בנימין כלומר בן ימיני וחביב עלי, וכל שכן זה, שהשלים שנים עשר שבטים"⁶³

המלבי"ם מוסיף: "בן אוני, ר"ל בן כחי, שכחי נתן לו כי היא מתה על ידו, ושם זה עצמו קרא לו אביו שם בן ימין שבימין נמצא האון והכח". כלומר, בן אוני מציין ומזכיר את נסיבות בואו לעולם, שבלידתו מתה אמו. הרשב"ם כותב גם⁶⁴: "בנימין, בן זקונים, בן ימים,

⁶⁰ רש"י לבראשית ל"ה י"ח.

⁶¹ הרמב"ן חולק על רש"י, באומרו שארם נהריים נמצאת מזרחית לארץ ישראל ולא מצפון לה. [הערות עורך: מבחינה גאוגרפית הרמב"ן צודק, שכן ארם נהריים היא מזרחית לארץ ישראל, אלא שהדרך להגיע משם לארץ ישראל חייבת להגיע מצפון בלבד. ש"ג]. הרמב"ן מאריך בעניין זה ומסכם שאין טעם לקרא את בנימין בן דרום. הטעם שהוא מביא לקריאת השמות הוא שרחל קראה לו בן אוני כלומר בן אבלי, ואילו יעקב עשה מאונים כוחי, מלשון "ראשית אוני" ("ראובן בכרי אתה כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז" בראשית מ"ט ג), "ולאין אונים" ("נתן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה" ישעיה מ' כ"ט), ולכן קרא אותו בנימין – בן הכוח או החוזק. כי הימין היא היד שמייצגת את הגבורה וההצלחה. ראה גם בספר "תורת האלוהים" (לרבי יצחק שמואל ריגיו מגוריציאה שבאיטליה שנת התקפ"א), כי "לא רצה יעקב שיקרא לו שם של אב, אולם רצה לקרותו בשם שקראתו אמו, כי כן כל בניו יקראו בשם שקראו להם אמותם, לכן בחכמתו תרגם אותו לטובה, ועשה מן אוני – כוחי... ולכוננה זו קרא שמו בנימין, כי הימין יותר חזק מהשמאל ובו הגבורה וההצלחה". החזקוני על אתר מוסיף על השם בנימין שהוא בן-ימיני, החביב עלי, שנולד לי לעת זקנתי.

⁶² ראה המדרש ליד הערה 73, "ולעבר יולד" לגבי הביטוי 'מעין המאורע'.

⁶³ בראשית זוטא ל"ה י"ח.

⁶⁴ רשב"ם לבראשית ל"ה י"ח.

כמו 'לקץ הימין'⁶⁵. כלומר, בן זקונים שנולד לזקנתו. וכך גם מובא בחומש השומרונים (מהדורת צדקה).

פירוש מעניין מביא רבי אברהם בן הרמב"ם מפי סבו רבי מימון בפירושו לבראשית: "בנימין דוגמת 'בן ימים' ואמר אבי אבא ז"ל כי יעקב ע"ה כיון בזה כי קרב זמנו ע"ה ולא נשאר לו ממנו אלא ימים מועטים, ומה שאני רואה בזה כי [כיון] בזה שהימים יגדלו אותו אע"פ שחסרה [לו] האם המגדלת אותו". ומדרש שכל טוב מוסיף עוד שני טעמים חדשים: "ואביו קרא לו בנימין... בן שמחזיק בימיני לנהלי, בן שנוטה לימין ולא לשמאל"⁶⁶

מדוע רחל אינה מסבירה את השם שבחורה לרך הנולד 'בן אוני'? התשובה פשוטה וברורה מהכתוב: "ויהי בצאת נפשה כי מתה..."⁶⁷ רחל בגסיסתה קראה לבנה בשם, ובקריאה זו מסרה את נשמתה, ולכן ברור מדוע לא יכלה להסביר את בחירת השם.

נסכם את המשמעויות של השם בנימין:

- בן אוני – על שם שמתה בלידתה אותו, וכוחה עבר אליו. בן אבלי – הבן שנולד במיתתי (מדרש ב"ר).
- בנימין – על שם שנולד בגבול ארץ בנימין (מדרש ב"ר).
- בנימין – על שם שנולד כשהגיעו לארץ כנען, שהיא דרומית לארם נהרים ממנה באו, דרום = ימין (ביאור מדרש ב"ר ע"פ דברי רש"י).
- בנימין – על שם שנולד לעת זקנה ליעקב, בן זקונים הוא לי, בן ימין = בן ימים (רשב"ם ורבי אברהם בן הרמב"ם).
- בנימין – על שם כוח וחוזק, שהוא בן ימיני, היד החזקה, ובכך הפך את אוני מאבלי לכוחי בן הכח והגבורה (רמב"ן).
- בנימין – על שם שהוא בן-ימיני, בני החביב עלי, בן זקונים האהוב עלי מכולם (מדרש בראשית זוטא וחזקוני).

⁶⁵ דניאל י"ב י"ג.

⁶⁶ מדרש שכל טוב ל"ה י"ח.

⁶⁷ בראשית ל"ה י"ח [הערת עורך: אמנם השווה לכלתו של עלי: "וכעת מותה... ותקרא לנער 'אי כבוד' לאמר: גלה כבוד מישראל" (שמואל א' ד' כ'-כ"א), ונראה שגם היא לא יכלה להסביר את הסיבה לשמו של בנה, אלא שהמקרא (או הסובבים אותה) יכלו להסביר מתוך הקשר מותה זאת. לפי זה, נראה שבמקרה של רחל כלל לא היה צורך להסביר מה היה צערה הגדול. ש"ג].

- בנימין – יד ימיני שמסייע לי, שנוטה לדרך הימין, הדרך הישרה (בראשית זוטא).
אנו רואים כי המקרא לא ציין כלל מהו הטעם לשם צעיר בניו של יעקב, והמדרש עונה על צורך זה, ומביא פירושים הרבה.

ו. סיכום הפרק

הבאנו דוגמאות רבות למקרים בהם המדרש, ואף הפשט של משמעות השם, אינם תואמים את ההסבר המפורש בפסוק אלא מוסיפים עליו. כבר בשם הראשון, ראובן, ניכר בדברי הפרשנים שלדעתם אין פשט השם – ראה ה' בעניי, אלא משמעות המילה ראובן היא ראו – בן. לאה גאה בבנה, ושמחה על המענה שנענתה בעונייה⁶⁸.

המדרשים, ובמקרים רבים גם הפרשנים ההולכים בעקבותיהם, אינם נצמדים תמיד לטעם המובא בפסוק, אלא מסמיכים רעיונות המתגלים במציאות, או אפילו במציאות העתידית, לשם האמור בפסוק, גם אם אינו תואם את הפשט או את הטעם הסמוך לו. חוסר המחוייבות של המדרשים להיצמד לפשט, יוצר אולי התנגדות ראשונית לקבל אותו, אך במבט שני, דווקא שיטה זו מאפשרת לנו לפרוץ את הצמצום של הפשט, ולגלות מרחבים חדשים של פרשנות, והשקפה מרחבית ורב מימדית, שאינה מוגבלת בסדר הזמנים והמאורעות.

סיכום ומסקנות

מצאנו כי המקרא הינו די מאופק בנימוקי קריאת השמות. בדרך כלל הוא אינו מפרט את טעמי השמות, וגם כאשר הוא מפרט, כפי שראינו בשמות בני יעקב, הוא נצמד להווה ולעובדות. המדרש, לעומת זאת, מגלה הרבה חופש פעולה. במקומות שהמקרא לא פירט, התיר המדרש לעצמו את הזכות לפרט את טעמי השמות. וגם כאשר המקרא פירט את טעמי השמות, התיר המדרש לעצמו להביא טעמים שונים משל הכתוב עצמו, אע"פ שלא נמצאו להם סימוכין בכתוב, אלא שסמך על ידיעות שנשאבו ממקורות אחרים, ומתקופות שונות. כמו כן, המדרש לא הגביל את עצמו בתחומי זמן ההווה של המאורע, אלא הסתמך גם על העתיד המרוחק של בעל השם או צאצאיו.

⁶⁸ אלא אם כן נסמוך על הרעיון שהעליתי, שראובן הינו תמצית ונוטריקון המילים "ראה ה' בעניי", ונתעלם מדברי המדרש והפרשנים. ראה גם הערה 35.

הבדל מהותי זה בין המדרש למקרא, מקורו כפי הנראה בגישתו של המדרש לעניין קריאת השמות, כפי שהיא באה לידי ביטוי במדרשים הבאים. בילקוט שמעוני נאמר: "אלו זכו הדורות, היה הקב"ה קורא שם לכל אחד ואחד, ומשמו היו יודעים את טיבו ואת מעשיו"⁶⁹. וכן נאמר בתלמוד: "מאי 'רות'? אמר רבי יוחנן: שיצא ממנה דוד שרוה להקב"ה בשירות ותשבחות, מנא לן דשמא גרים? אמר רבי אלעזר דאמר קרא: 'אשר שם שְׁמוֹת בארץ'⁷⁰ – אל תקרי שְׁמוֹת אלא שְׁמוֹת"⁷¹. אם כן, חז"ל במדרש רואים קשר ישיר בין השם לבין מקבל השם. הקב"ה "שם שמוֹת בארץ", בין בעצמו ובין על ידי שליחים.

במדרש ישנה אמירה השופכת אור על אופן קריאת השמות בתקופת המקרא:

"ולעבר יולד שני בנים, שם האחד פלג כי בימיו נפלגה הארץ, רבי יוסי אומר: 'הראשונים ע"י שהיו מכירים יחסיהם היו מוציאים לשם המאורע, אבל אנו שאין אנו יודעים את יחסינו, אנו מוציאים לשם אבותינו'⁷². רבן שמעון בן גמליאל אומר: 'הראשונים על ידי שהיו משתמשין ברוח הקודש, היו מוציאים לשם המאורע, אבל אנו שאין אנו משתמשין ברוח הקודש אנו מוציאים לשם אבותינו'. אמר ר' יוסי בן חלפתא: 'נביא גדול היה עבר, שהוציא לשם המאורע. ה"ד: 'ולעבר יולד שני בנים וגו''"⁷³

מדרשים אלו מאירים את עינינו לגבי גישת המדרש בעניין השמות. היות שהמדרש קובע כי כל שם שניתן על ידי הקב"ה טומן בחובו את טיבו ומעשיו של נושא השם, וגם כי הראשונים, לפי הרשב"ג, נתנו שמות לבניהם ברוח הקודש על ידי היכולת לגלות את מעשיהם ועתידם או מאורע שיהיה בימיהם, והשמות שנתנו הינם בעלי משמעות – הרי שהמדרש מחוייב לגלות את הקשר שישנו בהכרח בין השם לנושא השם. מכאן גם שהקשר אינו מוגבל בזמן, ואינו מושפע רק מן הידוע עד זמן לידתו ונתינת שמו של האדם, אלא הרבה מעבר לכך, השם יכול להידרש גם על שם המאורע בחיי נושא השם, בחיי צאצאיו או בחיי האומה, וחופש הפעולה הרחב שהמדרש התיר לעצמו, אינו "מוגזם" או "דמיוני".

⁶⁹ ילקוט שמעוני ישעיהו רמז תמ"ט.

⁷⁰ תהלים מ"ו.

⁷¹ תלמוד בבלי מסכת ברכות ז' ע"ב.

⁷² כלומר: הם חיו שנים רבות והכירו את אבותיהם, ולא נזקקו להנציחם בשמות ילדיהם. אנו שאיננו חיים שנים רבות כמותם ולא מכירים את אבותינו, נזקקים להנציחם בשמות ילדינו.

⁷³ בראשית רבה ל"ז כ"ה ד"ה ולעבר יולד. במדרש זוטא י' כ"ה, ישנה מקבילה למדרש זה המנוסחת בבבירות רבה: "שם האחד פלג. ר' יוסי אומר: נביא גדול היה עבר שהוציא לבניו שם מעין המאורע, כלומר שהיה יודע שעתידין דור הפלגה לחלוק על הב"ב ושיתפלגו ושיתבלבלו בעולם וקרא שם לבו מעין המאורע".

דוגמה אופיינית להבדל זה ניתן לראות במדרשי השמות של בני יעקב: כולם נדרשים במקרא לציון מאורעות שהתרחשו בעת לידתם, והאמהות גם קוראות לילד בשם המבטא את חוויותיהן האישיות. אך אצל חז"ל מדרש השם של בני יעקב צופים למאורעות עתידיים, וכמה מהם מכוונים לצאצאיו של נושא השם, לעיתים קרובות מרחק של דורות מעת לידת נושא השם. נמצא כי ישנו מרחק עצום בין המקרא למדרש בגישה וביחס לשמות. המקרא מקצר מאד או שאינו מתייחס כלל, ואילו המדרש בדרך כלל מאריך ומוסיף. אף על פי כן, אין לראות כאן סתירה וניגוד, אלא תוספת ביאור והשלמה לרעיונות שהמקרא לא חשף בפנינו, והמדרש פתח בפנינו צהר לעולם נסתר, המגלה רבדים פנימים יותר.

- בדרשות חז"ל על טעמי השמות במקרא רווחות שתי גישות עיקריות. האחת – שהשמות הנמצאים במקרא מורים על מעשיהם ועל טבעם של נושאייהם, והאחרת – שהם מציינים מאורעות עתידיים.⁷⁴

ניתן להוסיף ולומר כי המדרש, בגישתו ה'ליברלית' ביחס למקרא, התווה דרך לפרשנים רבים, שראו במדרש בניין אב לסמוך עליו את פירושיהם וחידושיהם, מהלך שלא יכלו לעשות בהסתמך על המקרא בלבד.

⁷⁴ כפי שמובא במדרש זוטא שצוטט בהערה הקודמת.